

KİTAP TANITMA

Prof. Dr. Süleyman TULUCU

Ebû 'Osman 'Amr b. Baħr el-CÂHİZ, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Fazilelleri (Menâkıb Cund el-Hilâfa ve Fazâil el-Etrâk)*, çev. Ramazan ŞEŞEN, İkinci Baskı (İlk Baskı: Ankara 1967), Ankara 1988, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları : 82, Seri : III-Sayı: A. 21, 108 s.

Aşağıda tanıtacağımız bu eser, Arap edebiyatının ve Mu'tezile'nin en seçkin simalarından (Bu hususta bk. İbnü'l-Enbârî, *Nûzhetü'l-Elİbbâ' fî Tabakât'l-Üdebâ'*, nşr. M. Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Kahire 1386/1967, s. 192; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-Üdebâ'*, nşr. Ahmed Ferid Rifâ'î, Mısır 1936-38, XVI, 76; Zehebi, *Siyerü A'lam'ın-Nübelâ'*, nşr. Şu'ayb el-Arna'ût v.b., 4. baskı, Beyrut 1406/1986, XI, 526. Câhiz'in bizzat kendisi de el-Câhizîyye adlı bir mezhep kurmuştur. Bk. 'Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Milel ve'n-Nihâl*, nşr. Albert Nasri Nader, Beyrut 1986, s. 123-126; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, nşr. İhsân'Abbâs, Beyrut 1397/1977, III, 471; Neşet Çağatay-İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 3. baskı, Ankara 1985, s. 126-127) Ebû 'Osman 'Amr b. Baħr el-Câhiz (öl. 255/869) tarafından kaleme alınmıştır. Müteaddit defalar basılmış olan *el-Beyân ve't-Tebyin*, *Kitâbü'l-Hayavân*, *Kitâbü'l-Buħalâ'* gibi önemli eserlerinin yanı sıra irili-ufaklı birçok eser (Câhiz'in eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XVI, 104-110; Hasan es-Sendûbi, *Edebü'l-Câhiz*, Kahire 1350/1931, s. 116-158; Ch. Pellat, *Essai d'Inventaire de l'Oeuvre Çâhizienne*, *Arabica*, III (1956), s. 147-180; aynı mlf., *La Vie et l'Oeuvre d'al-Jâhiz*, Zürich 1967; Ramazan Şeşen, Câhiz'in Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları ve Bunlar Hakkında Bazı Yeni Malzemeler, *Şarkiyat Mecmuası*, VI (1966), s. 113-134; aynı mlf., Câhiz'in Eserleri Hakkında Bazı Yeni Malzemeler, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, I (Ekim 1970)), s. 231-272) kaleme almış olan Câhiz'in bu kitabı, Türkler'e dair yazılmış ilk eserlerden biri olup, müellif tarafından büyük kitap dostu, Türk asıllı Fetħ b. Hâkân'a (Fetħ hakkında geniş bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, XVI, 174-186; Zekeriya Kitapçı, *et-Türk fî Mü'ellesât'l-Câhiz*, Beyrut 1972, s. 288-298; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, trc.

Ali Yardım, İstanbul 1976, s. 155, 197-198; Olga Pinto, Feth b. Hâkân, çev. Hakkı Dursun Yıldız-Neyire Milani, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 27 (Mart 1973), s. 41-58; Zekeriya Kitapçı, *Hayâtü'l-Câhiz ma'fa Esyâdihî mine'l-Etrâk*, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı 2 (1977), s. 148-155) ithaf edilmiştir. Eser, ilk defa Van Vloten tarafından 1903 yılında Leyden'de *Trta Opuscula (Şelâşü Resâ'il)* içinde neşredilmiş, 1323-24, 1325 ve 1964'te Kahire'de tekrar basılmıştır. C.T. Walker tarafından İngiltzceye (1925), O. Rescher tarafından Almancaya (1925) tercüme edilmiştir. Eserin kısa ve seçilmiş Türkçe bir tercümesi M. Şerefeddin Yaltkaya tarafından *Türk Yurdu*, seri I, cilt V (1913)'te neşredilmiştir. Bu çeviri tahrif edilerek daha sonraları Osman Fevzi Olcay tarafından yayınlanmıştır (1939). Bunlardan başka kitabın 1956'da muhtasar bir Kırgızca tercümesi daha neşredilmiştir (Bu kitap hakkında ayrıca bk. Süleyman Tülüçü, *Câhiz'in Türkler'le İlgili Önemli Bir Eseri : Hilâfet Ordusunun Menkubeleri ve Türkler'in Faziletleri (Menâkıbü Cündi'l-Hilâfe ve Fezâilü'l-Etrâk)*, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 11 (1993), s. 176-182).

Türklerin faziletleri hakkındaki bu eser, son olarak, ilmi bir şekilde, geniş notlar ve bibliyografya ile birlikte, sayın Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye çevrilip neşredilmiştir (Ankara 1967, İkinci Baskı: Ankara 1988). Kitap, şu ana ve alt başlıklar ihtiva etmektedir : KISALTMALAR (s.7); TRANSKRİPSİYON İŞÂRETLERİ (s.7); ÖNSÖZ (s. 9); I. GİRİŞ (s. 11): 1. CÂHİZ (s. 11) : a) Hayatı (s. 11), b) Eserleri (s. 14), c) Mezhebi (s. 16), d) Üslûbu (s. 17), d) Değeri (s. 19), f) Şöhreti ve testri (s. 20), 2. ESERİN TENKİDİ VE HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR (s. 21): a) Adı ve konusu (s. 21), b) Eserin tabıları (s. 24), c) Tercümeleri ve üzerinde yapılan çalışmalar (s. 25), 3. FATH B. HÂKÂN (s. 26), 4. İSLÂM MUHİTİNDEKİ İLK TÜRKLER HAKKINDA KISA BİR MÜLÂHAZA (s. 28), 5. ESKİ ARAB KAYNAKLARINDA TÜRKLER'İN SECİYESİNDEN VE YAŞAYIŞINDAN BAHSEDEN İLK ESERLER (s. 31); II. ESERİN TERCÜMESİ (s. 37) : 1. MANÂKİB CUND el-HİLÂFA (s. 39) : a) Mukaddime (s. 39), b) Hilâfet Ordusu'nu teşkil eden sınıfların arasını bulmak maksadiyle Fath b. Hâkân'ın mütalâası (s. 41), c) Horasanlılar'ın menkubeleri (s. 45), d) Arablar'ın menkubeleri (s. 49), e) Mevâlî'nin menkubeleri (s. 51), f) Ebnâ'nın menkubeleri (s. 53), MÜELLİF TARAFINDAN, BİRİNCİ KISMA MÜLHAK OLARAK, HİLÂFET ORDUSU'NUN MUHTELİF SINIFLARI ARASINI BULMAK MAKSADI İLE YAPILAN BİR MÜLÂHAZA (s. 56), 2. FAZÂ'İL el- ETRÂK (s. 61) : a)

Mukaddime (s. 61), b) Humayd b. 'Abd el-Ĥamîd'in sözleri (s. 64), c) Ebu'l-Baĥt'in sözleri (s. 72), d) Sa'id b. 'Uĥba b. Salm el-Hunâ'î'nin sözleri (s. 72), e) Yazîd b. Mazyad'in sözleri (s. 74), f) Şumâma b. Aşras'in sözleri (s. 75), g) Câhîz'in Türkler hakkındaki şahsî kanaatleri (s. 76), h) Türkler'in Ķaĥtânîler'e ve 'Adnânîler'e karşı verdikleri cevaplar (s. 83), i) Hayşam b. 'Adîyy'in sözleri (s. 84), k) Cunayd b. 'Abd el-Rahmân ile Ĥâĥân arasında geçen bir konuşma (s. 86), l) Câhîz'in bir nakli (s. 89), m) Cahm b. Şalfân'ın sözleri (s. 90), n) Fażl b. el-'Abbâs b. Razîn'in sözleri (s. 91), o) Şumâma b. Aşras'in başka bir nakli (s. 92), p) Eserin telifinde takip edilen metod (s. 93); BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR (s. 94); İNDEKS (s. 100); YANLIŞ-DOĞRU CEDVELİ (s. 108).

Bu eser hakkında, neşrini müteakip bir yazı yayınlamış olan merhum Prof.Dr. Mehmet Kaplan şöyle demektedir :

"Tarihimizin her merhalesini iyice tanıdıktan sonra, bugünü daha iyi anlayacağız. *Fezâil el-Etrâk* gibi eserler bu bakımdan çok faydalıdır. Onu bize kazandıran Ramazan Şeşen ve bastıran Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tebrik ve teşvike değer bir iş yapmışlardır" (Bk. Mehmet Kaplan, Câhîz'i Okurken, *Türk Kültürü*, sayı 63 (Ocak 1968), s. 150).

Bu çeviride görebildiğimiz aksaklıklar şunlardır :

I) Bibliyografya Aksaklıkları :

Mütercimim, dipnotlarında geçen bazı eser ve makaleleri "Bibliyografya" kısmına almadığını görüyoruz. Meselâ, Sandübî'nin eseri (s. 11, dipnot 1, 2), el-Ĥayyât'ın *K. el-İntişârı* (s. 17, dipnot 39), el-Naşşâr (s. 30, dipnot 102), Şahâvî (s. 30, dipnot 103)'nin eserleri, eş-Şafedî'nin *el-Vâfîsî* (s. 30, dipnot 107 v.b.), Ĥâcîrî (s. 12, dipnot 10), Pellat (s. 17, dipnot 40), Aydın Sayılı-Richard N. Frye ve Nazmiye Togan'ın makaleleri (s. 28, dipnot 86) "Bibliyografya" da yer almamıştır.

II) Transkripsiyon Hatâları ve Baskı Yanlışları (*):

Mutasım (s. 9, 21, 106), Mu'taşım; *k. el-'Arap...* (s. 9), *k. el-'Arab...*; el-Tancî (s. 10), el-Ṭancî; Faṭḥ b. Ĥâĥân (s. 12, 21), Faṭḥ b. Ĥâĥân; İbrahim... (s. 12), İbrâhîm...; İbn el-Zeyyat (s. 13), İbn el-Zeyyât; Ĥîms (s. 13), Ĥîmş; Samarra (s. 12, 13, 26, 30), Sâmarrâ; *el-Ĥayvân* (s. 13, dipnot 18), *el-Ĥayavân*; ...*va'l-a'nab* (s. 15), ...*va'l-a'nâb*; el-Câhîziyya (s. 16), el-Câhîziyya; ...*İslâm* (s. 17, dipnot 40).

(*) Bu yazımızda mütercimce benimsenen transkripsiyon sistemi takip edilmiş, ancak "î" şeklindeki uzatmalar, daha pratik olduğu için "i" şeklinde yazılmıştır....

İslam; M. M. Anavati (s. 17, dipnot 40), G. C. Anawati; *İntrod ...* (s. 17, dipnot 40), *İntrod ...*; ...*müs...* (s. 17, dipnot 40), ...*mus...*; *L'İmâmat ...Gâhiz* (s. 17, dipnot 40), *L'İmâmat...Ġâhiz*; Hakameyn (s. 19, dipnot 55), Hakameyn; *Şumânma* (s. 21), *Şumâma*; k. *Manâkip...* (s. 21), k. *Manâkib*; ...*el-Câhiz* (s. 21, dipnot 63), ...*el-Câhiz*; ...*Sayyar* (s. 23, 106), ...*Sayyâr*; *Salâs...* (s. 24), *Şalâs...*; *Nafiz ...* (s. 25), *Nafiz...*; *Mond Oriental* (s. 25), *Le Monde Orientale*; *Melange...* (s. 25), *Mélange...*; *Index...* (s. 25, dipnot 66), *Index...*; Ebû Zakariyya... (s. 27, Ebû Zakariyyâ...; *Tarhân...* (s. 28, 30), *Tarhân...*; *İslâm Tetkikleri Dergisi* (s. 28, dipnot 86), *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*; *Hamadân* (s. 29, 103), *Hamadân*, *İbn Badrûn* (s. 29, dipnot 98), *İbn Badrân*; ...*Vâzih...* (s. 30), ...*Vâzih...*; *İ'lâm* (s. 30, dipnot 103), *İ'lân*; ...*İnstitut...* (s. 31), ...*Institut...*; *Târih* (s. 32), *Tarih*; *Vafayat* (s. 41, dipnot 6; s. 62, dipnot 133), *Vafayât*; *Kisra* (s. 43), *Kisrâ*; *Gaskel* (s. 43, dipnot 15), *Caskel*; ...*ansab...* (s. 43, dipnot 17), ...*ansâb...*; *Ansâr* (s. 44, dipnot 20), *Anşâr*; *el-Maḥabbar* (s. 47, dipnot 50), *el-Muḥabbar*; *Aḥbâr 'Adiyy b. Şariyya* (s. 48, dipnot 59, s. 94), *Aḥbâr 'Abid b. Şariyya*; *el-Ḥayavân* (s. 50, dipnot 66), *el-Ḥayavân*; *Kufe* (s. 51, dipnot 71), *Küfe*; *Mansur* (s. 51, dipnot 75), *Mansûr*; *Şarḥ b. 'Aḳil* (s. 51, dipnot 76), *Şarḥ İbn 'Aḳil*; *Usûma...* (s. 52), *Usâma...*; *Ebû Masrûh* (s. 52, dipnot 83), *Ebû Masrûh*; *Şaḳran* (s. 52, dipnot 84), *Şaḳrân*; *Ḥafs...* (s. 52, 103), *Ḥafş...*; *Junbold* (s. 57, dipnot 99), *Juynboll*; ...*İslamischen...gesetsen* (s. 57, dipnot 99), ...*Islamischen...gesetzen*; *el-Ḥayavan* (s. 59, dipnot 124), *el-Ḥayavân*; *Heidelberg* (s. 59, dipnot 129), *Heidelberg*; *el-Mavaşşah* (s. 62, dipnot 133), *el-Muvaşşah*; *el-Vafî* (s. 62, dipnot 134), *el-Vâfî*; *Câhiz* (s. 64, dipnot 137), *Câhiz*; *Marûc* (s. 64, dipnot 144), *Murûc*; ...*Sayâr* (s. 66), ...*Sayyâr*; ...*el-'atakî* (s. 67, dipnot 151), ...*el-'Atakî*; *Bu gün* (s. 69, dipnot 157), *Bugün*; *Oman* (s. 69, dipnot 157), *'Omân*; *Hayber* (s. 70, dipnot 162, s. 103), *Ḥayber*; *Ḥizana* (s. 71, dipnot 164), *Ḥizâna*; *el-Şutûr bî'l- 'ur* (s. 72, dipnot 167), *el-Şu 'ur bî'l- 'ur*; *Burdu' a* (s. 74, dipnot 178, s. 102), *Barda' a*; *Ebu'l-'Atâhiyya* (s. 74, dipnot 182, s. 102), *Ebu'l-'Atâhiya*; *A. R. Gibb* (s. 80, dipnot 202), *H. A. R. Gibb*; *Banû Kaṅtûra* (s. 85), *Banû Kaṅtûrâ'*; ...*el-'Aşş* (s. 85, dipnot 220), *el-'Âşş*; *el-Bayan* (s. 93, dipnot 263), *el-Bayân*; ...*Ḳarayş* (s. 93, dipnot 266), ...*Ḳurayş*; *Camhara ansâb el-'Arab*=*İbn Ḥabîb* (s. 95), *Camhara ansâb el-'Arab*=*İbn Ḥazm*; *el-Fâhûrî* (s. 95), *el-Fâḫûrî*; *Tahzib el-tahzib* (s. 96), *Tahzib el-Tahzib*; *Hârûn* (s. 96), *Hârûn*; *Lewi Provençal* (s. 96), *E. Lêvi-Provençal*; *Ebu'l-Fazl* (s. 96), *Ebu'l-Fazl*; ...*İslamic...* (s. 97), ...*Islamic...*; *Leipzig* (s. 97), *Leipzig*;

İbn el-Sayyid (s. 97), İbn el-Sid; *Ḳabâ' il el- 'arab* (s. 97), *Ḳabâ' il el- 'Arab*; el-Sâvî (s. 98), el-Şâvî; d-Zahabî (s. 98), el-Zahabî; Abd el-Fatthâ el-Ḥulv (s. 98), Abd el-Fattâḥ Muḥammed el-Ḥulv; *el-Ravḏ...* (s. 98, son satırda), *el-Ravḏ...*; *Zayl...* (s. 99), *Zayl...*; Wensink (s. 99), Wensinck; ...el-Ḳurtûbî (s. 102), el-Ḳurtubî; İmru el-Ḳays (s. 104), İmru' el-Ḳays; Kayravan (s. 105), Ḳayravân; ...Ḳurayḏ (s. 105), ...Ḳurayḏ; Malik (s. 105), Mâlik; el-Masciduyyun (s. 105), el-Mascidiyyûn; Mütevekkil (s. 106), Mutavakkil ("İndeks" te atıflar, bu ismin bu şekilde yazılışına yapılmalı); ...*Naşâra* (s. 106), ...*Naşâra*; *K. el-Raḳâ' ik*; (s. 106), *K. el-Raḳâ' ik*; ...*Salas...* (s. 107), ...*Salâş...*; Yahya... (s. 108), Yahyâ...; Ya'la... (s. 108), Ya'lâ... olacaktır.

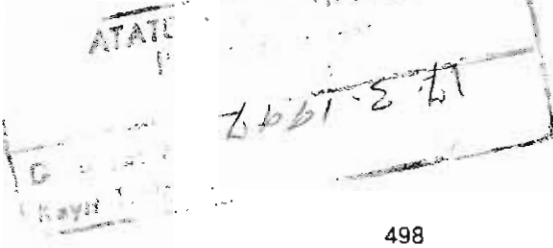
Bazı Bibliyografya İlaveleri :

1967 yılında basılmış olan bu eserden, bir tercüme çalışması olduğu için, Câhiz'la ilgili bütün kitabiyatı ihtiva etmesi beklenemez. Gerçekten de mütercim, eski-yeni birçok değerli kaynaktan faydalanmak suretiyle, son derece yararlı bir çalışma ortaya koymuştur. Câhiz'in hayatı, eserleri, ilmi ve edebî şahsiyetinden bahseden kaynak ve çalışmaların önemli bir bölümüne, Ramazan Şeşen ve Yusuf Şevki Yavuz tarafından yazılan, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul 1993, VII, 20-24; 24-26) "Câhiz" maddesinde işaret edilmiştir. Esasen, çok yönlü bir âlim olması dolayısıyla, son 20 sene içerisinde, Câhiz hakkında -müstakil olmayanlar bir yana- pek çok kitap ve makale kaleme alınmıştır. Okuyuculara ve araştırmacılara faydalı olacağı düşüncesiyle, bu yazımıza, kitabın neşredildiği 1967 yılından sonra yayınlanmış; Ramazan Şeşen ve Yusuf Şevki Yavuz tarafından zikredilmeyen bazı kitap ve makaleleri ilâve ediyoruz(**):

A) Kitaplar :

1- Hâlıl Merdem, *el-Câhiz*, Dimaşk 1930; 2- Muḥammed el-Mübârek, *Fennü'l-Ḳaşaş fî Kitâbî'l-Buḥalâ' lîl-Câhiz*, Dimaşk 1940; 3- Şefîḳ Cebri, *el-Câhiz*, *Mu' allimü'l- Aḳl ve'l-Edeb*, Kahire 1948; 4- Abdülhakîm Belba', *en-Neşrû'l-Fenni ve Eşerü'l-Câhiz fîhi*, Mısır 1375/1955; 5- Fu'âd E. el-Büstâni, *el-Câhiz* (Silsiletü'r-Revâ'i'), Beyrut 1955; 6- Cemil Cibr, *el-Câhiz ve Müctema'u'Aşrthi*, Beyrut 1958;

(**) Bazı kitapların basım yer ve yılları; kimi makalelerin yer aldığı dergilerin basım yılları, cilt, sayı ve sayfa numaraları, görülemediği veya bibliyografik eserlerde gösterilmediği için, tam olarak verilememiştir.

7- Tâhâ el-Hâcîrî, *el-Câhîz, Hayâtühû ve Âsârühû*, Mısır 1962; 8- Vedit^a Tâhâ en-Necm, *el-Câhîz ve'l-Hâdvetü'l-'Abbâsiyye*, Bağdad 1965; 9- A. Kemâl Zekî, *el-Câhîz*, Mısır 1967; 10- Zekeriya Kitapçı, *et-Türk fi Mü'ellesfâtî'l-Câhîz*, Beyrut 1972; 11- T. Keyyâlî, *el-Câhîz*, Dimaşk, ts.; 12- Râcî 'Inâyet, *el-Câhîz*; 13- 'Alî Bû Mülhım, *el-Menâhî'l-Felsefiyye*.

B) Makaleler :

1- A. Palacios, El Libro de los Animales' de Jahiz, *ISIS*, 14 (1930); 2- M. F. 'Abdüllaţif, Du 'âbetü'l-Câhîz, *er-Risâle*, sayı 188 v.b. (1937); 3- Ch. Pellat, Les Esclaves-Chanteuses de Ğâhîz, *Arabica*, x/2 (1963), s. 121-147; 4- Aĥmed Ĥammâd el-Ĥuseynî, Kitâbü'l-Ĥayavân li'l-Câhîz, *Türâsü'l-İnsâniyye*, II (1964), s. 215-227; 5- Marc Bergé, al-Tawĥîdî et al-Ğâhîz, *Arabica*, XII (1965), s. 188-195; 6- Mehmet Kaplan, Câhîz'i Okurken, *Türk Kültürü*, sayı 63 (Ocak 1968), s. 146-150; 7- M. Receb el-Beyyûmî, Câhîz'in Kur'an Tefsirindeki Metodu, çev. Ali Serter, *Diyanet Dergisi*, XI/4 (Temmuz-Ağustos 1972), s. 210-213; 8- M. Cebbâr el-Mu'aybid, Şi'rû'l-Câhîz, *el-Mevrid*, III/3 (1394/1974), s. 207-220; 9- 'Alî Cevâd eĥ-Tâhîr, Tercemetü Meşâdirî'l-Câhîz, *el-Mevrid*, IV/2 (1395/1975), s. 267-269; 10- Maĥmûd el-Celîlî, Ĥavle Maĥtûţatî Resâ'illî'l-Câhîz, *el-Mevrid*, V/4 (1397/1976), s. 312-314; 11- Zekeriya Kitapçı, Ĥayâtü'l-Câhîz ma'a Eşyâdihî mine'l-Etrâk, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı 2 (1977), s. 141-155; 12- Aynı mlî., *el-Câhîz ve'l-Etrâk, el-'Arabî*, sayı 271 (Küveyt 1981); 13- M. Cebbâr el-Mu'aybid, *el-Merci'î fi'l-Câhîz, el-Mevrid* (Câhîz Özel Sayısı), VII/4 (1399/1978), s. 259-276 (Bu yazı Câhîz üzerine bir bibliyografya denemesidir. Ayrıca bu sayıda Câhîz'la ilgili birçok yazı yer almaktadır.); 14- Ma'an Ĥalîl 'Omer, Aşâle ve 'Umku't-Tahlîlî'l-İctimâ'î'inde'l-Câhîz, *el-Mevrid*, IX/3 (1400/1980), s. 44-50; 15- Pedwa Maltî-Douglas, Humor and Structure in Two Buĥalâ' Anecdotes: al-Ğâhîz and al-Ĥaĥîb al-Baĝdâdî, *Arabica*, XXVII (1980), s. 300-323; 16- A. Cheikh Mousse, Ğâhîz et les Eunuques ou la Confusion du Mème et de l'Autre, *Arabica*, XXIX (1982), s. 184-214; 17- Heyfâ' 'Akkârî er-Râfî'î, es-Suĥriyye fi Edebi'l-Câhîz, *el-Mevrid*, XI/2 (1402/1982), s. 17-38; 18- Aĥmed Maĥlûb, *el-Başra fi Türâsî'l-Câhîz I-II, el-Mevrid*, XI/3 (1402/1982), s. 15-28. XI/4 (1403/1982), s. 3-16; 19- M. Tâhâ el-Hâcîrî, *el-Câhîz Mü'errifü'l-Ĥayâtî'l-'Arabiyye eş-Şa'biyye, el-Mevrid*, XII/1 (1403/1983), s. 26-40; 20- Mehmet Bayrakdar, al-Jâhîz and the

Rise of Biological Evolution, *The Islamic Quarterly*, XXVII/3 (1984), aynı yazı için ayrıca bk. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII (1985), s. 307-315; **21-** Frédérique Sicard, L'Amour dans la Risâlat al-Qiyân-Essal sur les Esclaves-Chanteuses- de Ğâhız, *Arabica*, XXXIV (1987), s. 326-338; **22-** 'Abdülġanı ed-Daqr, İ'tizâlü'l-Câhız, *RAAD*, XXVIII, s. 575,591; **23-** İhsân en-Naşş, Beyne Voltaire ve'l-Câhız, *eş-Şekâfe*, I (1939); **24-** 'Abdülmelik 'Abdullaţif Nürî, Ma'a'l-Câhız fi Hayâtihi ve Edebihi, *el-Edib*, V/12 (Kânûnü'l-Evvel 1946), s. 8-10; **25-** Mâcid Şeyhu'l-Ard, Üslûbü'l-Câhız, *el-Hadîş*, IV, s. 653 v.d.; **26-** Süleyman Tülücü, Câhız'ın Türkler'le İlgili Önemli Bir Eseri : Hilâfet Ordusunun Menkibeleri ve Türkler'in Faziletleri (Menâkıbü Cündi'l-Hilâfe ve Fezâilü'l-Etrâk), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 11 (1993), s. 176-182; **27-** Ebû Osman Câhız, Kitab-ül-Hayvan'dan, çev. N. Danişman, *Felsefe Tercümeleri Dergisi*, I/1 (1947), s. 25-31; **28-** Câhız, Türklerin Faziletleri, çev. Osman Fevzi Olcay (*Türklerin Faziletleri ve Övgüleri* adlı eserden alınmıştır.), *Armağan 1958-1959*, Maarif Basımevi, İstanbul 1959, s. 75-77; **29-** Ramazan Şeşen, *Câhız. Hayatı, Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi, İstanbul 1965, İst. Üniv. Gn. Kıp., nr. 295; **30-** Sabri Hizmetli, Kitâbu'l-Osmâniyye'ye Göre Câhız'ın İmâmet Anlayışı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI (1983), s. 681-716; **31-** Mustafa Erdem, Câhız ve "el-Muhtar fi'r-Redd ala'n-Nasara" İsimli Risâlesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXI (1989), s. 454-473.

Netice olarak söyleyebiliriz ki, bazı ufak-tesek zühul ve hatâlara rağmen Ramazan Şeşen'in bu çalışması, Türk-İslâm kültür ve tarihi açısından son derece yerinde ve faydalı olmuştur. Türk tarih ve kültürü ile ilgili değerli eserler neşretmiş ve neşretmekte olan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (Ankara) de bu eseri yayınlamakla ve tekrar basmakla büyük bir hizmette bulunmuştur.